

98
ZVLÁŠTNÍ OTISK Z OBZORU PRAEHISTORICKÉHO
Ročník IX.

Rok 1930-31.

Šňůrová keramika na Ukrajině

IVAN BORKOVŠKYJ

Tisknou Grafické závody V. & A. Janata v Novém Bydžově 802-32

Bibliothèque Maison de l'Orient

134123

Expéditeur:
Dr. J. Boršovský

Praha - Hrad
archeologický výzkum
Tchecoslovaquie

Je suis votre très dévoué

Izgorkovskij

ZVLÁŠTNÍ OTISK Z OBZORU PRAEHISTORICKÉHO

Ročník IX.

Rok 1930-31.

Šňůrová keramika na Ukrajině

IVAN BORKOVŠKYJ

Šňůrová keramika na Ukrajině.

IVAN BORKOVSKÝJ.

Z nejdůležitějších prehistorických problémů Ukrajiny, které zajímaly a dosud zajímají prehistoriky, je otázka mohyl se skrčenými kostrami, posypaných okrem.

Popisů jednotlivých výkopů je dosti, avšak pokusy o souborné zpracování ukazují protichůdnost názorů.¹⁾

Mohyly se skrčenými kostrami zaujímají celou oblast stepní a část

¹⁾ *Niederle*: Lidstvo v době předhistorické str. 176—7; *idem*: Slov. Star. I. IV. *Spicyn*: Kurgany s okrašenými kostiaky; Zapiski Imper. arch. Obščestva 1899. — *Gorodcov*: Rezultaty arch. izsledovanij v Izjumskom ujezdě, gub. Chark. 1901; Trudy A. Sj. XII. 1 str. 174. — *idem*: Rezultaty arch. izsledovanij v Bachmutskom ujezdě Jekatěrinosl. gub. 1903; Trudy A. Sj. XIII. 1, str. 211 a násl. — *Majewski*: O charakterze starszych kurh. g. Jackowickiej; Swiatowit 1905. — *idem*: O kurhanech ze szkieletami barwionemi świata nadczarnomorskiego; Swiatowit VI. 1905. — *Hruševskýj*: Istorija Ukrajiny-Rusy I., str. 15. — *Tallgren*: La pontide préscytique après l'introduction de métaux 1926. Eurasia Sept. Ant. II. — *idem*: Zur frühen Metallkultur Südrusslands; Studien zur vorgeschichtlichen Archäologie 1925, str. 66 a násl. — *idem*: Etudes sur le Caucase du nord; Euras. Sept. Ant. IV., str. 22 a násl. — *idem*: Zu der nordkaukasischen frühen Bronzezeit; E. S. A. VI., str. 126 a násl. — *idem*: Zur Chronologie der osteuropäischen Bronzezeit; Mitteilungen der Anthropologischen Ges. in Wien 1931, Bd. LXI., str. 81 a násl. — *Ebert*: Südrussland im Altertum 1921, str. 19 a násl.

oblasti černozezi na Ukrajině. Oblast začíná na Podolí a jde na jihovýchod až ke Kavkazu, na jih k Černému moři, na sever ke gub. Orlovské a Saratovu na Volze.²⁾ V celku souhlasí jejich rozšíření, jak poznamenává *Ebert*, s palaeolitickým osídlením.³⁾

Nejlépe jsou probádány kurhany na levém břehu Dněpru nad řekou Doncem, kde prováděl výkopy *Gorodcov* (v charkovské gubernii, izjumský okres a jekatěrinoslavské gub.,⁴⁾ okres bachmutský).

Podle stratigrafie a typologie inventáře rozdělil *Gorodcov* pohřby v kurhanech na 4—5 chronologických stupňů:⁵⁾

- a) pohřby v jamách (tombeaux à fosses, Schachtgräber);
- b) pohřby katakombní (tombeaux à catacombes, Kammergräber);
- c) pohřby srubové (tombeaux à charpentes, „mit Balken verkleidete und durch Balken verschlossene Schächte“);
- d) pohřby skříňkové (tombeaux à cistes, Steinkistengräber);
- e) pohřby v násypech kurhanů (tombeaux dans les kourgans mêmes; „Grabanlagen im Hügelauflaufschutt“).⁶⁾

Pro naši otázku nejdůležitější jsou první dvě vývojově nejstarší skupiny a to hroby jámové a hroby katakombní, proto také považují za nutné podat podle náleзовých zpráv *Gorodcovových* nástin, jak hrobů, tak i inventáře v nich se vyskytujícího.⁷⁾

Gorodcov prokopal v izjumském okrese 41 kurhanů se 74 pohřby v 60 jamách; 7 z nich mělo inventář již hrobů katakombních.

Na březích řeky Bachmutu zjistil 34 jámových hrobů.

Jámy jsou vždy hloubené pod úroveň půdy a tvar jejich je různý: obdélníkový, okrouhlý, štítový, ale převažuje čtyřúhelníkovitý se zaokrouhlenými rohy. Většina jam bývá přikryta dubovými trámy. Trámy byly hrubě přitesávané kamennými nástroji nebo přepalované ohněm; v jednom případě pravděpodobně usekány kovovou sekerou. Dno jámy před uložením pohřbu

²⁾ Severní hranici okrových hrobů viz u *Tallgrena*: Zur frühen Metallkultur; Studien ... str. 69.

³⁾ *Ebert*, l. c. str. 40.

⁴⁾ Dnes „Dnipropetrovsk“.

⁵⁾ Musím zde vyzdvihnouti vědecké zásluhy *Gorodcova*, který dal svými výkopy u Izjumu a Bachmutu na Donci možnost seznámiti se s kulturou kurhanů s okrovými pohřby; výkop jeho byl systematicky a metodicky prováděn tak bezvadně, že zůstává podnes ojedinělou ukázkou, jak výkopy v těchto oblastech mají být prováděny. Věnuji pozornost především výkopům *Gorodcovovým*, protože nám dodaly nejvíce materiálu po všech stránkách dobře využitelného. Jiné nálezy jsou zde jen pomůckou jako materiál srovnávací.

⁶⁾ *Gorodcov* myslí, že každá skupina hrobů náleží také jinému národu. Nejvíce početným byl národ, pohřbívající v hrobech jámových (nejstarších). Trudy XII. 208.; XIII. 247.

⁷⁾ V novější době napočítal *Sibilov* jen v okrese izjumském deset tisíc kurhanů, z nichž určitá část bude náležeti jistě skupině zde popisované. (Starovynnosti Izjumščyny, vypusk II.. Izjum 1926, str. 4.)

bylo posypáváno někdy uhlíky, vápnem a nejčastěji okrem, který bývá v prášku nebo v hručkách a je nejvíce soustředěn na lebce a nohou.

Kostry byly ve skrčené poloze na pravém i na levém boku; ženské kostry byly zpravidla na levém boku. Zřídka jsou též nalézány kostry natažené, hlavně dětské. V jednom případě ležela kostra na zádech se skrčenýma nohama.

Ze 74 pohřbů bylo 61 orientováno na východ a severovýchod (Izjum), podobná orientace zjištěna byla i v Bachmutu. Odchytky v orientaci byly zjištěny u žen a dětí.⁸⁾

Z inventáře největší pozornost zasluhuje keramika.

Nádoby jsou stejných tvarů; mají baňaté břicho, končící vejčítým dnem, nízké hrdlo, někdy s málo zratelným okrajem. Břicho nádob bývá slámováno a na horní části, pod hrdlem, zdobeno řadou trojúhelníků s vrcholy dolů, vyplněných vodorovnými nebo šikmými otisky šňůry. Hrdlo nese vodorovné otisky šňůry. Někdy jsou nádoby bez ozdoby vůbec. Časem vyskytují se pod okrajem nádob dvě provrtané dirky, asi na zavěšování nádob.⁹⁾

K inventáři náleží také dlouhé pazourkové hroty, pazourkové nože (škrabadla), pazourkové odštěpky, brousky, kostěná šidla, harpuny a udice. Ve dvou hrobech nalezeny kosti ovce.¹⁰⁾

V bachmutských kurhanech nebylo nalezeno vůbec kovových předmětů, v izjumských celkem 2 čtyřhranná měděná šidla v jednom pohřbu.¹¹⁾

Jak rozsáhlá je oblast, ve které se vyskytují kurhany s hroby jámovými a s keramikou patřící do prvního stupně podle rozdělení *Gorodcovova*, není možno prozatím přesně zjistiti. Území to je větší, neomezuje se jen na okres izjumský a bachmutský; soudím tak na základě jiných výkopů, o nichž, bohužel, nejsou vždy jasné a dostatečné nálezné zprávy. Jsou to výkopy *Jevarnického* na levém a pravém břehu Dněpru (v gub. jekatěrinoslavské),¹²⁾ prof. *Brauna* u Chersonu,¹³⁾ dále *Rudyňského* v Klymivci (gub. poltavská),¹⁴⁾ nález v Kelebertu (gub. poltavská),¹⁵⁾ u Smělé a Kolo-

⁸⁾ *Gorodcov* se domnívá, že odchytky pohřebního ritu ukazují na osoby nerovnoprávné. Toto vysvětlení *Gorodcovovo* zasluhuje pozornosti. Myslím však také na jiné vysvětlení, které by mohlo být pravděpodobnější: Neukazují snad odchytky v pohřebním ritu u žen a dětí na zvláštní úctu k zemřelým?

⁹⁾ *Gorodcov*: Trudy XII., tab. III.

¹⁰⁾ *Gorodcov*: l. c. str. 188. (vesnice Kamenka, Kovalevka, okr. Izjum).

¹¹⁾ *Gorodcov*: l. c. str. 220.

¹²⁾ *D. J. Jevarnickij*: Raskopka kurganov v predělach Jekatěrinoslavskoj guberniji; Trudy A. S. XIII., str. 108 a násl. (149, 155.).

¹³⁾ *Tallgren*: La Pontide... str. 52. Serogozy kurgan III.; str. 53, obr. 5.—7. — Srovn. k tomu: A. V. *Schmidt* Euras. Sept. Ant. IV., str. 16.

¹⁴⁾ *Rudyňskij*: Došlidy na Poltavščyni: Korotke Zvidomlennia 1926, str. 146.

¹⁵⁾ *Khanenko*: Antiquités de la région du Dniepre (Ages de la pierre...) 1899 I Tabl. V., obr. č. 10.

dystého (gub. kyjevská),¹⁶⁾ Jackovica (gub. kyjevská).¹⁷⁾ K těmto nálezům přidružují se nejnověji výkopy *Rauovy* v oblasti německé sov. republ. na Volze.¹⁸⁾

Lze předpokládati, že na tak rozsáhlém území nebyl všude inventář kulturní stejný, nýbrž, že vznikly na periferii místní skupiny. Všude však nacházíme v podstatě stejné tvary nádob s vejčitými dny; podstatnější rozdíl jeví se jen v ornamentu a v jiných hrobových milodarech.

Za jednu z těchto místních skupin mám zmíněné kurhany na Volze, nazvané *Rauem* „stupeň Poltavka“. Druhá místní skupina je známa pod jménem „skupina jackovická“.

Obě tyto skupiny jsou částečně mladší hrobů jámových na Donci (okr. izjumský a bachmutský). Skupina jackovická odpovídá časově asi počátkům hrobů katakombních.¹⁹⁾

Po hrobech jámových následují (v izjumském a bachmutském okrese) hroby katakombní. Chronologickou tuto následnost doložil *Gorodcov* řadou nálezů stratigrafických a typologií keramiky. Keramika je vyvinutějších tvarů a hroby jámové bývají rušeny hroby katakombními.²⁰⁾

Hroby katakombní jsou jámy, v jejich stěně je otvor, vedoucí do pohřební komory (katakomby). Jámy jsou okrouhlé nebo čtyřúhelníkovité, se zaokrouhlenými rohy. Komora bývá obvykle položena níže dna jámy a k snadnějšímu přístupu k ní bývají ve stěně jámy udělány 2—3 schůdky. Velikost komory je různá. Hroby katakombní, jak zjistil *Gorodcov*, byly hloubeny již kovovými nástroji. Při stavbě katakomb bylo používáno ve větší míře dřevěných trámů, nežli ve hrobech jámových, trámy jsou vesměs osekávány již nástroji kovovými.

Dno katakomby bývá — a to častěji než u hrobů jámových — posypáno vápnem, popelem, uhlíky a okrem. Kostry jsou posypány vápnem i okrem, někdy na vrstvě okru je vápno. Barveny jsou hlavně lebky. Nádobu bývají stavěny u hlavy mrtvého a pokládány rovněž do vápna a okru a jsou jím posypány. Kostry jsou skrčené na pravém boku (Izjum), poloha koster na levém boku zjištěna jen vzácně v bachmutském okrese. Orientace nebyla tak přísně dodržována, jako ve hrobech jámových. Většinou ale leží

¹⁶⁾ *Bobrinskij*: Kurgany blíž m. Směly II. Tabl. VII., obr. č. 15., 21., 23., 24. — *Tallgren*: La Pontide... str. 43, obr. 10.

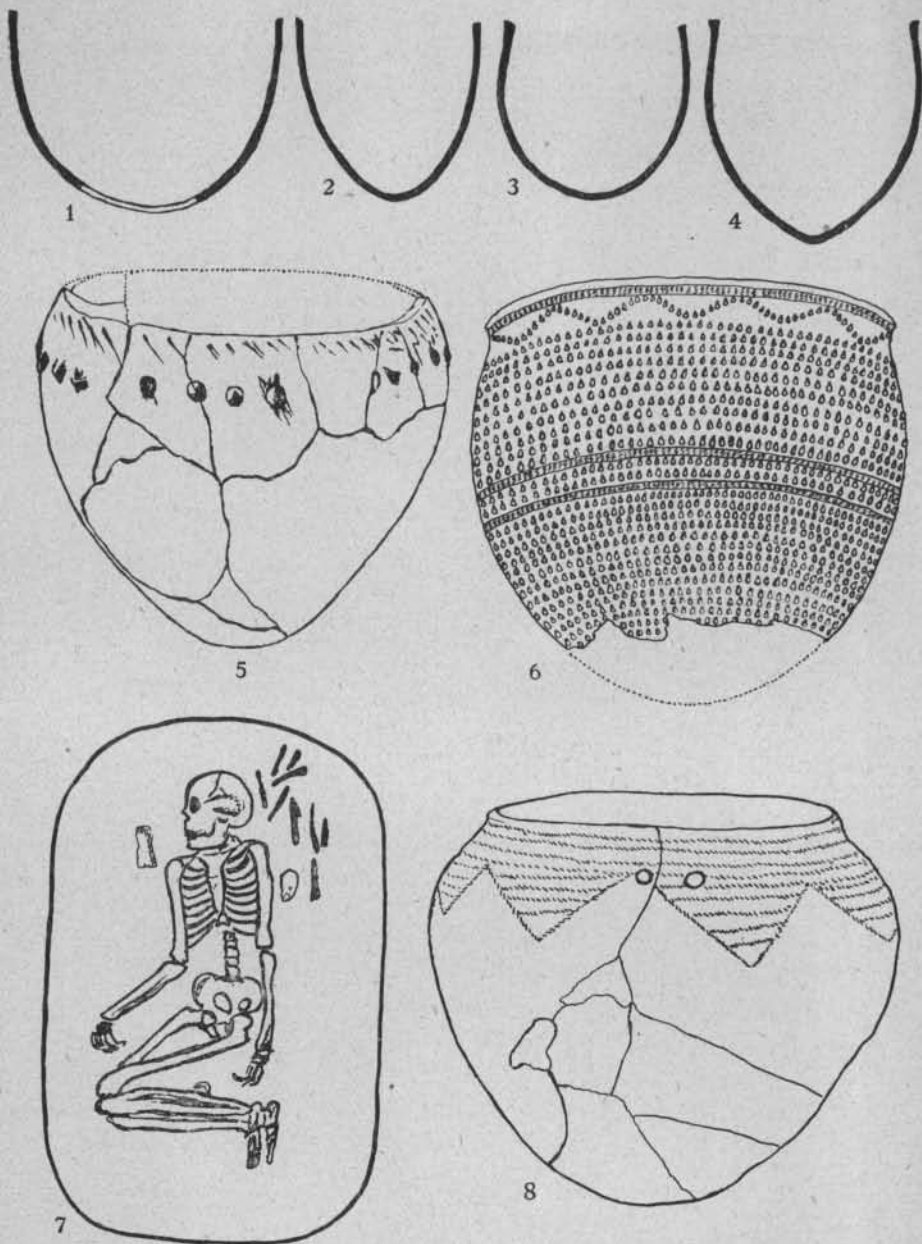
¹⁷⁾ *Bydlowski*: Swiatowit VI.

¹⁸⁾ *Paul Rau*: Neue Funde des Wolgadeutschen Gebiets; Eurasia Sept. Antiqua IV., str. 41 a násl.

¹⁹⁾ Rovněž některé kurhany na Kubáni ukazují v inventáři i v úpravě hrobů na spojitost s hroby jámovými. — Z kurhanů skupiny jackovické náleží skupině hrobů jámových jen asi 11 pohřbů. — Tuto skupinu jackovickou uznává za výběžek jámových hrobů i *Menghin*: Anhang., str. 730.

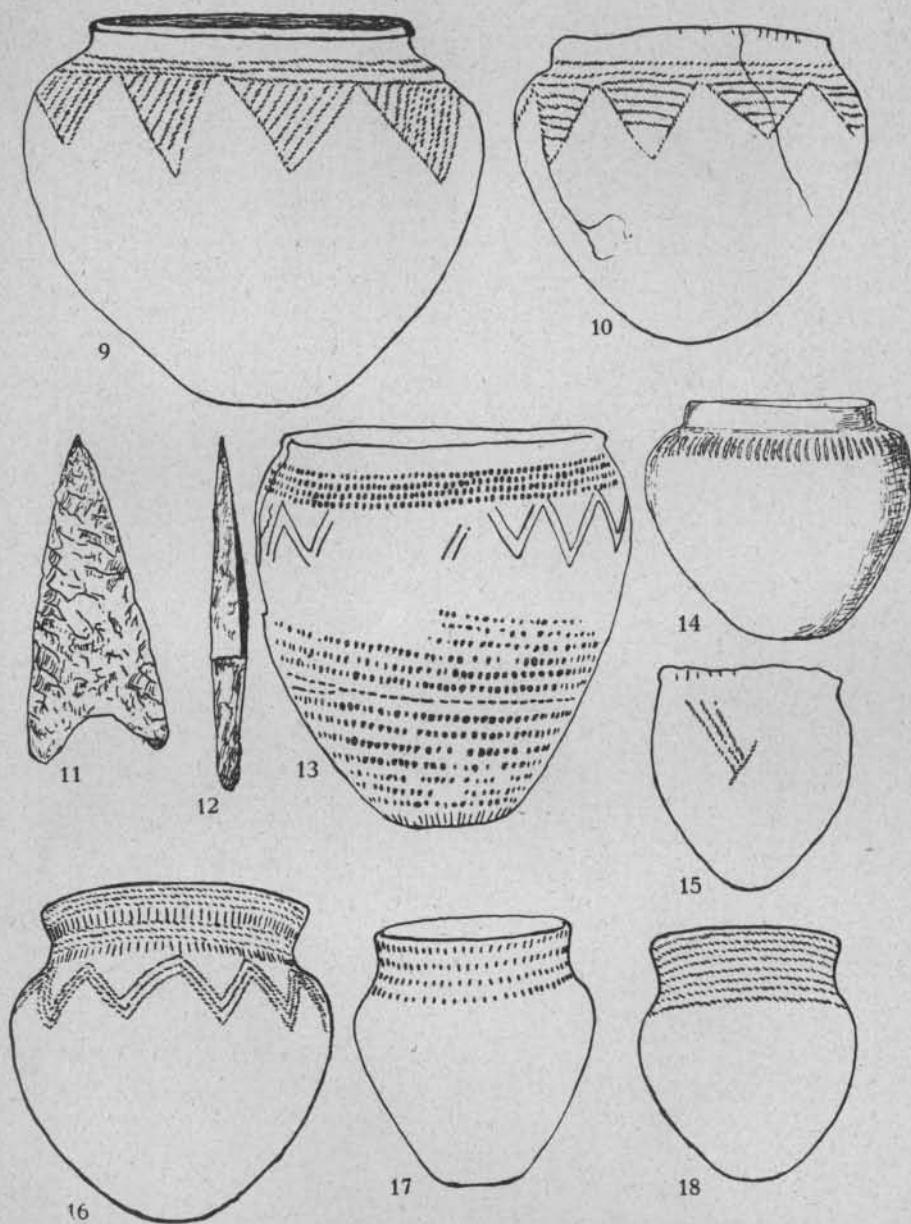
²⁰⁾ *Gorodcov*: Trudy XII., I., str. 189, 240, 276, 307, 311, 325—26, 327, 333; Trudy XIII. I., str. 221.

Tb. I.

Duny (neol. stanice) a jámové hroby (Stations néolithiques; tombeaux à fosses).

Tb. II.

Jámové hroby (Tombeaux à fosses).

kostry hlavou na J. a Z., méně na V., obličejem jsou vždy obráceny ke východu do katakomby. Pohřby jsou jednotlivé nebo hromadné; vyskytly se též hroby žárové.

Zjištěna byla také *anthropofagie*.

Keramika se v hrobech vyskytuje již hojněji. Nádoby mají ostře vyznačené, rovné dno, mírně baňaté břicho a válcovité hrdlo (zřetelně oddělené). V jednom případě byla též nalezena nádoba s kulatým dnem.²¹⁾ Nádoby nemají uch.²²⁾

Ozdoba pokrývá celou nádobu a překvapuje svým seskupením a bohatstvím. Provedena byla otisky šňůry, hřebenem a rytými čarami. Ornament bývá seskupen ve spirály, kruhy, polokruhy a jiné sestavy čar.

Ozdoby byly někdy též malovány v prouzcích, bez jakékoliv symetrie barvou červenou a sinnou (modrou).²³⁾ Nádoby bez ozdoby jsou větších rozměrů a lépe vypáleny.²⁴⁾

Z nástrojů byly nalezeny kamenné sekeromlaty.²⁵⁾ Pazourkové šipky jsou tvaru srdcovitého. Dále se vyskytují pazourkové hroty kopí, odštěpky, brousky a drtidla. Z kovových předmětů jsou zastoupeny hroty kopí²⁶⁾ a čtyřhranná šídla. Ve třech katakombách byly nalezeny stříbrné záušnice s rozšířenými konci; podobné vyskytují se také v mědi. Dále vyskytla se kostěná šídla, mramorová bulava a také jiné kostěné ozdoby.

V některých katakombách nalezeny také u pohřbů kosti zvířat, v Izjumu 20 hlav ovčích, 10 hlav kravských, u Bachmutu kosti ovce a koně.²⁷⁾

Rozšíření hrobů katakombních není místně omezeno na oblast bachmutskou a izjumskou; způsob stavby katakomb šířil se jak na sever, zdá se, do gub. jaroslavské, tak na západ přes Kyjiv až do kultury zlocké.²⁸⁾ Na jihu katakombní hroby jsou zjištěné ve více kurhanech u Rostova nad

²¹⁾ *Gorodcov*: Trudy XII., 1. str. 198. a

²²⁾ Jen jednou byla nalezena nádoba s vertikálně provrtanými úšky.

²³⁾ *Gorodcov*: l. c. „sinjevatoju ili věrněje golubovatoju kraskoju“.

²⁴⁾ Ve většině nádob na dně byly zjištěny zbytky přepálené hmoty, považované *Gorodcovem* za zbytky krve a masa.

²⁵⁾ Podobné sekeromlaty vyskytují se v celé oblasti stepní (někdy pěkně zdobené a leštěné); zdá se však, že střediskem jejich je oblast severokavkazská a černomořská.

²⁶⁾ Podle *Gorodcova* jsou to nože: zdají se mu příliš tenké, aby bylo možno považovat je za hroty kopí. *Gorodcov* se zmiňuje také o kovových toporech a klínech.

²⁷⁾ *Gorodcov*, Trudy XIII., str. 230; — *Tallgren*; E. S. A. VI., str. 142.

²⁸⁾ *E. P. Trefilov*: Archeologičeskaja ekskursija v Kupianskij ujezd, Chark. gub., I. 1901, Trudy XII., 1., str. 135—36. — *Melnik*: Raskopki kurg. v Chark. gub. 1900—1901, Trudy XIII., 1., str. 688. — *Spicyn*: Otčet Imp. Arch. K. 1895, Petrograd 1897, str. 35—36. — *V. V. Chvojko*: Trudy XI., str. 761, tabl. XX., 41, 42. — *Antoniewicz*: Eneol. gr. szkiel. we wsi Złota, Wiadomości A. IX. 1925, str. 20. — *Zurowski*: Wiad VIII., str. 95, fig. 4—4 a, (Książnica Wielka.) — *Antoniewicz*: Eneol. gr. szkiel. . . w N. Darominie, Niederlůw Sborník 1925, str. 243 a násl.

Donem: v Bělozerce a Serogozach u Azovského moře, na jihu gub. jekaterinoslavské, na levém a na pravém břehu Dněpru a také v Oděsse.²⁹⁾

Keramika vyskytující se v kubánské oblasti je příbuzná keramice hrobů katakombních.³⁰⁾ Podobné nástroje, zvláště sekeromlaty kamenné, měděné a bronzové, někdy bohatě zdobené šňůrovou technikou,³¹⁾ rovněž i ozdoby, hlavně kladívkovité jehlice, které jsou pro období hrobů katakombních tak charakteristické, ukazují na veliké kulturní vývojové středisko v těch místech trvající delší dobu.

Sídlíště ke hrobům katakombním, podobně jako k hrobům jámovým, nebyla zjištěna. Mám však s *Tallgrenem* za velmi pravděpodobné, že sídlíště lidu, který pochovával své mrtvé v jamách a katakombách, bylo na dunách,³²⁾ které jsou rozloženy hlavně podél řek na Ukrajině. Již *Gorodcov* upozorňoval na vejčitá dna neolitické keramiky, vyskytující se na těchto dunách a spatřoval tradice kamenné doby ve vejčitých dnech jámových hrobů.³³⁾ Nasvědčuje tomu také poloha kurhanů, které též jsou většinou rozšířeny, podobně jako sídlíště na dunách, blíže řek.

Duny a t. zv. „neolitické stanice“ jsou dosud nejbolestivějším místem ukrajinské archeologie. Nedostatkem výzkumů a publikace se stane, že i význační badatelé, jako je n. př. *Ebert*, o dunách a neol. stanicích se vůbec nezmiňují.³⁴⁾ *Tallgren* zase poznamenává, že vyřešení otázky dun bude mítí nesmírnou vědeckou cenu.³⁵⁾ Jediný *Ailio* pokusil se aspoň částečně zpracovati tento nedostačující materiál a vnesl více světla do těch záhadných nalezišť na dunách.³⁶⁾

Tato sídlíště na dunách jsou rozšířena na sever do středního Ruska, i daleko na západ od Ukrajiny.³⁷⁾ Výzkum jejich se doposud omezil na sbírání střepů. Publikace, jichž je ostatně v tomto případě velmi málo, zabývají se hlavně typologickým vývojem pazourkových nástrojů a keramice

²⁹⁾ *Loktušev*: Pogrebenija . . . , Zapiski Sev. Kavk. kraj. Obšč. Arch. I, 3—4, 1928; — *idem*: Trudy Nauk. Tov. Doneččyny 1928. *Tallgren*: Zu frühen Metallkultur. . . , str. 70, (příslušná liter); — *idem*: La Pontide . . . , str. 52; — *D. J. Jevarnickij* l. c. (Verchnědněprvský a jekaterinoslavský okres) str. 108 a násl.

³⁰⁾ Viz práce *Tallgrena* a *A. V. Schmidta*. Keramika potřebuje však zvláštního pojednání.

³¹⁾ *Antropologija* III. Kyjiv 1930 str. 172 obr. 1, str. 204 obr. 1—2.

³²⁾ *La Pontide* . . . str. 24.

³³⁾ *Gorodcov*: l. c. str. 175, 224 a násl.

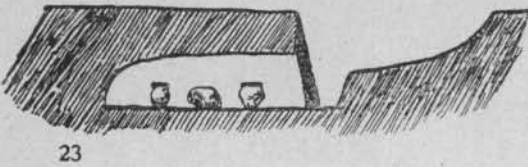
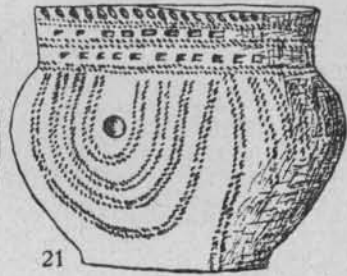
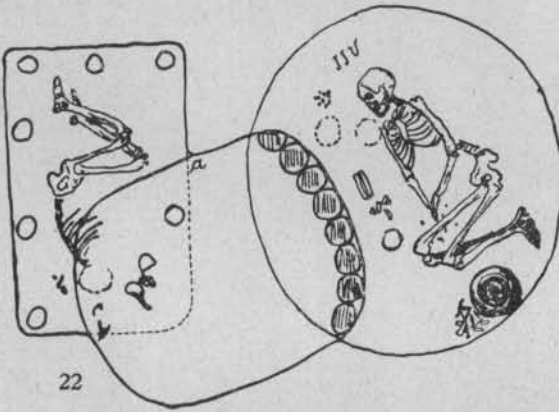
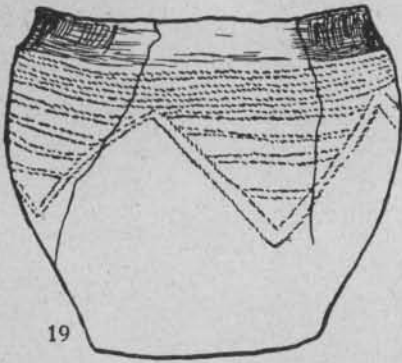
³⁴⁾ *Ebert*: l. c.

³⁵⁾ *Tallgren*: *La Pontide* . . . str. 24.

³⁶⁾ *Ailio*: *Fragen d. rus. Steinzeit*, Helsingfors 1922 (*Zeitschrift d. Finn. Altgtes.* XXIX:1).

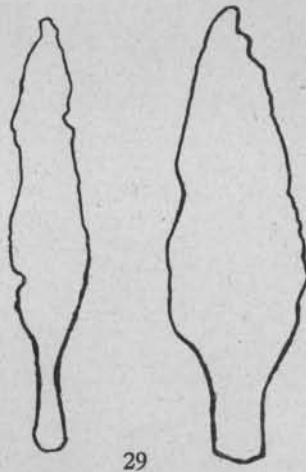
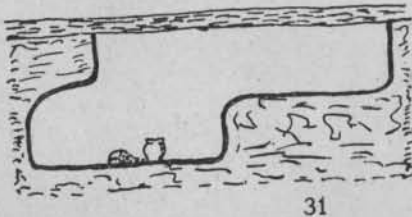
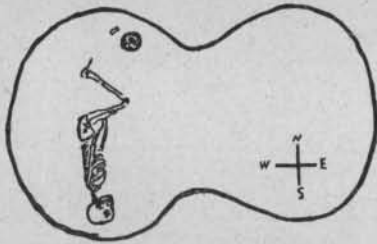
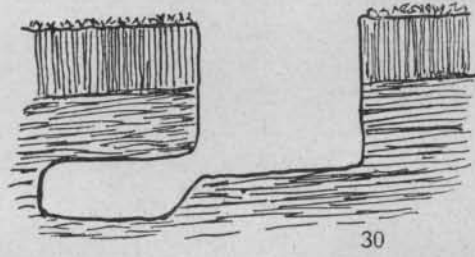
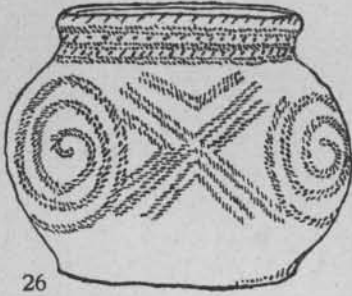
³⁷⁾ *Pokrovskij*: Arch. karta Grodnenskoj gub., Trudy IX:1, 1895 str. 89. — *Kozłowski*: Epoka kamienna str. 151. — *Bryk*: Osady . . . (*Wiadomości* IX. str. 50). — *Czapkiewicz*: Materialy arch. z G. zachodniej (*Mater. Arch. i Etn.* XI. 1910 str. 51. — *Richtofen*: Neue obersch. Funde im J. 1926-27. (*Nachrichtenblatt f. d. v. ročník* IV:2 str. 2—3.) — *Rudynskij*: Marjanivska stacija, (*Antropologija* III. str. 179-190. — *Ailio* l. c.

Tab. III.

Hroby katakombní. (Tombeaux à catacombes.)

Tab. IV.

Hroby katakombní. (Tombeaux à catacombes).

je věnováno obyčejně jen několik poznámek. Z keramiky jsou známy jen střepy, celých nádob je málo. Nádob tvaru kotlovitého, mají nízké aneb málo rozevřené hrdlo, někdy jsou též bez hrdla. Břicho baňaté končí okrouhlým neb špičatým dnem.³⁸⁾ Vypalovány bývají slabě. Břicho bývá někdy slámováno, ornament je ale jinak soustředěn, hlavně na horní části nádoby, někdy pokrývá však nádobu celou. Pod okrajem bývají provrtnuty dvě dirky v hlíně čerstvé nebo ve vypálené již nádobě.

Nejhojnější je ornament důlkový, opletená šňůra (šňůra ovíjená na tyčince), nebo linie ze šňůr. Dále je ornament pečatítkovitý, nehtovitý, hřebenový a ornamentační motivy geometrické, kombinace linií lomených a vlnitých.³⁹⁾ Jelikož o této keramice není pozorování stratigrafických, je nutno se spokojiti s typologií hlavně ornamentu.⁴⁰⁾

Z ornamentů, vyskytujících se na keramice z dun, dlužno podle *Ailia* pokládati za velmi starý ornament, provedený otisky šňůry ovíjené na tyčince („Wickelschnurornament“ anebo „Schnurkammornament“).⁴¹⁾ Z toho ornamentu vyvádí *Ailio* typologicky ornament provedený hřebenem, který tvoří podstatný znak východoevropské neolitické keramiky hřebenové. *Ailiovu* chronologické řazení druhů východoevropské keramiky neolitické nespočívá pouze na typologii ornamentu, je doloženo i typologií tvarů keramických. Pro větší stáří keramiky zdobené opletenou šňůrou, svědčí i to, že okraje nádob jsou stejně silné, nádoby s ornamentem hřebenovým mají zvláště vytvořený okraj. Jsou proto vyvinutější a proto též mladší.⁴²⁾

Do středního Ruska šířila se keramika zdobená opletenou šňůrou podle *Ailia* z jihu (z Ukrajiny), kde ji nachází hojně na sídlištech na dunách.⁴³⁾

Aspoň pro Finsko jsou pak závěry *Ailiovy* dnes podepřeny i stratografií.⁴⁴⁾

³⁸⁾ *Kozlovška*: Ostaniky slav. horod. i dunaja stojanka neol. epochy po oz. Buronky, Černih. gub. 1910 (Izvěstija Tavryčeskoj učenoj archivnoj komisiji, No. 47, str. 10 a násl.); — *Bilašivškyj*: Kyjivska Staryna 1891, str. 435; — *Gorodcov*: Trudy XII. — *Fedorovskij*: Instrukciji ta prohramy... 1927 str. 8-9. — Hlina je hrubá, promíchaná pískem, což má *Gorodcov* též za známku neolitického stáří (Ruskaja doistoričeskaja keramika, Trudy XI:1.)

³⁹⁾ *Menghin*: Anhang str. 724; — *Čykatenko*: Technika ornamentuvannia (Praha) 1925 obr. 3; — *Ailio* l. c. str. 32. — *Danylevyč*: l. c. 31.; — Antropologija III. články: *Rudynského* str. 179 a *Moračevského* str. 191.

⁴⁰⁾ Tu podává ve své výborné práci *Ailio* v souvislosti s keramikou hřebenovou.

⁴¹⁾ *Ailio*: l. c. str. 28 a násl.; — *Menghin* l. c.

⁴²⁾ *Ailio*: l. c. str. 30.

⁴³⁾ *Ailio* l. c. str. 32; též ornament vyskytuje se též v Polsku; srovn.: *Kozłowski*, Młodsza epoka... str. 76. (*Kozłowski* shoduje se s *Ailiem*).

⁴⁴⁾ Tak n. př. *A. Europeus* našel u Sperrings v nejspodnější vrstvě keramiku zdobenou opletenou šňůrou („Wickelschnur“) a teprve blíže k povrchu byly zjištěny střepy keramiky hřebenové. Srovn.: *A. Europeus*: Erwerbungen — Suomen Museo XXXII. 1925, str. 3-4 (Referate). („Am Boden der Kulturschicht schöne Wickelschnur, die älteste Schicht...“).

Sídlíště na dunách bývají považována za velmi stará, neolitická, ba i mezolitická. Nelze popírat, že část sídlišť na dunách je rázu čistě mezolitického a neolitického (aspoň typologicky), ale nálezy ukazují, že duny byly osídleny také v době bronzové a železné.⁴⁵⁾

Na vysoké stáří neolitické ukazuje i keramika zdobená opletanou šňůrou, když podle *Ailia* hřebenová keramika — sama neolitická — je mladší. Dosud víme, že keramika z dun má kulatá (špičatá, vejčitá) dna.⁴⁶⁾ Z toho také vysvitá, že ornament prováděný šňůrou — ať již v jakékoliv formě, je na Ukrajině velmi starý, původní, autochtonní.⁴⁷⁾

Relativní chronologie jámových a katakombních hrobů a jejich poměr ke kulturám sousedním.

V popisu hrobů jámových a katakombních ukázal jsem na rozdíly v inventáři, které vedly *Gorodcov* k jejich časovému dělení. Toto dělení *Gorodcovovo* přijímá *Ailio*, *Ebert* a *Menghin*.⁴⁸⁾ Proti tomuto dělení na skupiny chronologické vystoupil však *Tallgren*, který nepokládá za rozhodující tvar hrobů, ani jejich polohu v kurhanu a má za to, že jáma i katakomba byly užívány v téže době.⁴⁹⁾

Gorodcov zařadil jámové hroby s keramikou zdobenou šňůrou a kulatými (vejčitými) dny do bronzové doby. Byl nakloněn řadit je v okrese bachmutském do doby kamenné, ale srovnáním s inventářem izjumským, kde se našla 2 měděná čtyřhranná šídla, rozhodl se pro dobu bronzovou.⁵⁰⁾

Toto zařazení *Gorodcovovo* není přesvědčující již z toho důvodu, že jen v jediném hrobě našla se dvě měděná šídla a celé desítky pohřbů měly inventář, ve kterém nebylo ani stopy po kovu. Dvě kovová šídla zdají se mi přece jen slabým dokladem, aby bylo možno jámové hroby řadit do doby bronzové. Nezdá se mi ani dosti průkazným vysvětlení chudosti kovových předmětů v jámových hrobech, které podává *Gorodcov*, jenž se domnívá, že kovové nástroje byly velmi cenné a proto nebyly dávány do hrobů.⁵¹⁾

⁴⁵⁾ *Jakimovič*: Dunninga stojanki neol. epochy v Radomyšlskom uj. Kijevsk. gub. (Arch. let. južnoj. Rossiji 1903 str. 167). — *Danylevyč*: l. c. 23. — *Rudyňskij*: Kvarcyt. vyroby. Antropologija I., str. 226. — *Tallgren*: l. c. str. 24.

⁴⁶⁾ *Foss M. E.*: Keramika Fedorovskoj stojanki: Trudy Sekciji archeologii, Moskva 1928 str. 505 a násl. — *Fedorovskij* l. c. str. 9.

⁴⁷⁾ Je velkou chybou, že prozkoumávání dun dělo se dosud metodami nevědeckými a že nebyla prokopána aspoň jedna kulturní vrstva v duně se nalézající (*Danylevyč*: l. c. 23). Poslední dobou je ztelný obrát k lepšímu.

⁴⁸⁾ *Ailio*: l. c. str. 101. — *Ebert*: l. c. str. 46—7. — *Menghin*: l. c. str. 730.

⁴⁹⁾ *Tallgren*: Zur frühen Metallkultur... str. 70; — *idem*: La Pontide... str. 38.

⁵⁰⁾ Kamenka, kurhan III., pohřb. 8. — *Gorodcov*: Trudy XII., 1 str. 217.

⁵¹⁾ *Gorodcov*: Trudy XIII., 1. str. 186.

To by dosti překvapovalo však u kmene s tak vyvinutou úctou k mrtvým, jenž staví rozsáhlé a upravené mohyly nad hroby, kde je mrtvý s všeskerou péčí vypraven pro život posmrtný.

Nemohu souhlasiti s *Gorodcovovým* zařazením jámových hrobů izjumských a bachmutských do doby bronzové.⁵²⁾ Domnívám se, že jámové hroby ve své podstatě náležejí době neolitické s nepatrnými vlivy civilisace kovové (měděné). Přítomnost kovu v těchto nálezech je lehce vysvětlitelná, povážíme-li, že okrové hroby na Ukrajině náležejí jedné oblasti spolu s kůrhaný severního Kavkazu, kde kov je již znám z rozhraní IV. a III. tisíciletí (viz dále str. 76).

K této domněnce vedly mě vážné důvody, hlavně pak srovnání keramiky. V keramice jámových hrobů lze postihnouti mnoho prvků, které ji spojují se staršími neolitickými kulturami Ukrajiny. Je to především tvar nádob — vejčitý s málo vyvinutým hrdlem a okrouhlým dnem, které je charakteristickým znakem všech východoevropských kultur neolitických; nejen ve východní Evropě, ale všude jinde okrouhlá dna nesou pečeť jak primitivnosti tak i vysokého stáří. Srovnajme jenom keramiku z dánských odpadkových hromad, páskovou keramiku středoevropskou, predynastickou ker. egyptskou, ker. Malé Asie a Sibíře a všude tu najdeme kulatá dna.⁵³⁾

Keramika jámových hrobů náleží k těmto starým skupinám neolitickým ve vých. Evropě, které mají kulatá dna a je jejich konečnou fází, přejímající již první vlivy civilisace měděné.

V periferních oblastech jámových hrobů, jichž trvání bylo pravděpodobně delší, (následkem odchylného vývoje) než v izjumském a bachmutském kraji, vidíme vlivy jak Podkavkazí, tak i kultury trypilské.⁵⁴⁾

Cílejší styky kulturní se sousedními oblastmi vykazují (v oblasti izjumské a bachmutské) teprve hroby katakombní.

Keramika katakombních hrobů tvoří podstatně rozdílnou skupinu od keramiky hrobů jámových. Ukazuje-li keramika hrobů jámových svým tvarem ráz nesporně archaičtější a souvislost s kulturami neolitu východ. Evropy, keramika katakombní má již další vývojové příznaky většího mládí

⁵²⁾ *Gorodcov* nicméně rozeznává přesně jámové hroby starší a mladší. Starší jámové hroby mají vzácnou keramiku s okrouhlými dny, kdežto mladší jámové hroby obsahují často se vyskytující keramiku s rovnými dny. Tvar těchto posledních nádob má analogie v inventáři pozdějších *Gorodcovových* stupňů, jakož i v době skytské (*Gorodcov: Trudy XIII.*, 1. str. 239, 248).

⁵³⁾ *Menghin: Anhang*, str. 690—700, — *Capart: Les origines de la Civilisation Egyptienne*, Paris 1914, Pl. II. — *Morgan: La préhistoire orientale*, Tom. II., Paris 1926, Fig. 133, 233, 234. — *Gorodcov: Kamennyj period I.*, 1925, str. 365—6. — *Petri: B. E.: Sibirskij neolit*, Irkutsk 1926.

⁵⁴⁾ Viz pozn. 30. — Vlivy trypilské kultury v jackovické skupině šňůrové keramiky vidím v artefaktu hliněném, který byl nalezen *Bydlouškim* v mohyle 29. Předmět ten považuji za sošku (hlava pravděpodobně uražena). Podobné sošky vidíme v trypilské kultuře A. (viz: *Kozlovská: Keramika kultury A; Trypilska kultura ... I.*, obr. 26—7.

a ve své podstatě ukazuje na svůj původ z keramiky hrobů jámových. Keramika hrobů katakombních má již dna rovná, vyšší hrdlo a je tak bohatě zdobená, že badatelé přímo se vnucuje myšlenka na styky s kulturami umělecky vyvinutějšími.

V kultuře hrobů katakombních vyskytují se ještě hojně předměty kamenné. Tak u izjumských katakombních hrobů stanoví *Gorodcov* poměr kamenných předmětů ke kovovým 37% : 63%. V bachmutském okrese z 19 pohřbů s katakombními milodary jen v 10 byly nalezeny předměty kovové.

Na základě těchto poměrů je možné říci, že katakombní hroby nemohou ještě náležeti plně době bronzové.

Gorodcov zjistil přesně, že katakombní hroby jsou mladší hrobů jámových: katakombní hrob řezal hrob jámový.⁵⁵⁾

Gorodcov a *Tallgren* mysleli, že změna ve vzhledu hrobů znamená příchod nového obyvatelstva. Mám však za to, že tu jde jen o částečný příliv nového obyvatelstva, které přináší s sebou vyvrcholení úcty k mrtvým.

Otázka, odkud byl přinesen tvar hrobu (katakomba), není dosud rozřešena. Bude tu třeba badat ve směru, který naznačili *Childe*, *Antoniewicz* a *Tallgren*.⁵⁶⁾

Gorodcov uvádí 11 případů, že keramika rázu katakombního se vyskytla ve hrobech jámových a považuje tu výslovně za vyjimečnost. Bohužel, nemohu zjistiti, zda v těchto případech nejde snad o nějaký přechod z kultury jámových hrobů do kultury hrobů katakombních. Příklad, že nádoba s okrouhlým dnem se vyskytla v hrobě katakombním, je mně známý jen jeden. Těchto několik případů ukazuje na jistou souvislost obou kultur s platností kulturní i chronologickou.

Soudy, založené jen na těchto výjimečných případech mám však za předčasné; ne lze dobře považovati pohřby, rozdělené *Gorodcovem*, za současné, když hlavní masa materiálu mluví proti tomu. Kovový inventář katakombních hrobů je také dokladem většího mládí oproti hrobům jámovým. Jsou to hlavně hroty kopí, dále stříbrné a kovové (měď, bronz?) záušnice s rozšířenými konci, vyskytující se také v inventáři jámových hrobů jackovických a v stupni, zv. „Poltavka“.

Záušnice tohoto typu jsou rozšířeny v kurhanech v Podkavkazí, které je považováno za jedno ze středisk výroby těchto záušnic.⁵⁷⁾ Avšak původ

⁵⁵⁾ Viz pozn. 20.

⁵⁶⁾ *Childe*: The Danube in prehistory, str. 159; — *Antoniewicz*: Wiadomości... IX., str. 9; — *idem*: *Niederläv* Sborník 1925, str. 266; — *Tallgren*: Zur frühen Metallkultur... str. 70. — *Antoniewicz*: *Archeologia Polski*, str. 65.

⁵⁷⁾ *Hubert Schmidt*: Troja-Mykene-Ungarn; Z. f. E. 1904, str. 616, 620—2.

jejich nutno hledati asi v Mezopotamii, kde se vyskytují ve hrobech královských v Ur z poloviny 4. tisíciletí př. Kr.⁵⁸⁾

Hroty kopí mají analogie v kurhanech kubánských, jak ukázal posledně A. V. Schmidt.⁵⁹⁾

Jedním z důvodů, že keramika katakombních hrobů je typologicky i vývojově mladší keramiky hrobů jámových, je také civilisační prostředí, ve kterém se vyvíjela. Lid pohřbívající v jamách byl nomádský. V hrobech jámových keramika je málo zdobená, otisky šňůry pod okrajem ukazují na původní užitkový ornament a ornament pod hrdlem je provedený nebdale, svojí neumělostí a asymetrií neukazuje právě na přílišné nadání umělecké. Je to jenom prostá a jednoduchá výplň plochy. Nomádi k výzdobě keramiky nemají ani místa ani prostředí ani času. Pozornost jejich není soustředěna k výzdobě keramiky; vidíme to jasně na keramice hrobů jámových v izjumské oblasti. Důležitým důkazem o způsobu nomádského života lidu jámových hrobů jsou kosti zvířecí ve hrobech. Mimo lovectví a rybářství, lid pohřbívající v jamách choval též ovce.

Více osedlý život projevuje se jasně v keramice skupiny jackovické a stupni „Poltavka“, v oblasti izjumské a bachmutské vidíme jej dobře teprve v kultuře hrobů katakombních.⁶⁰⁾

Keramika katakombních hrobů je zdobená po celé ploše honosným ornamentem, což předpokládá usedlejší život a zvýšené umělecké cítění. Styk s kulturami vyspělejšími nutil též k usedlejšímu životu. Tento lid choval ovce, krávy, koně a co nejdůležitější, zajímal se zemědělstvím, jak nasvědčují nalezená drtidla na obilí. Lid hrobů katakombních asi první začal dolovat měď v donecké oblasti(?), a snad také uměl odlévat a kovat kovové předměty(?).⁶¹⁾

Dosud obracel jsem pozornost k poměru jámových a katakombních hrobů.

Chci ukázat na styky okrových hrobů s kulturou docela cizího prostředí, vývojem a způsobem života, s kulturou trypilskou (kultura malované keramiky na Ukrajině). Kultura trypilská zaujímá geograficky oblast

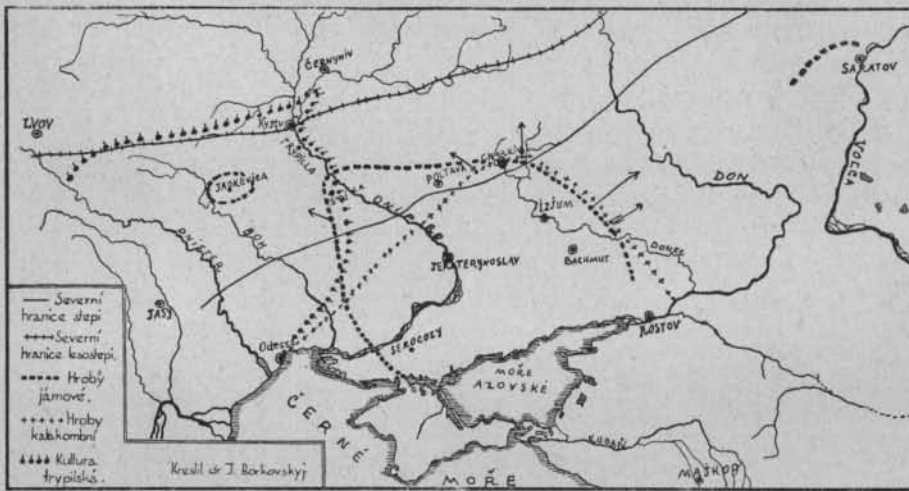
⁵⁸⁾ L. Woolley: Vor 5000 Jahren (náušnice královny Su-bad).

⁵⁹⁾ A. V. Schmidt: Die Kurgane der Stanica Konstantinovskaja, (Eur. Sept. Ant. IV., str. 9 a násl.

⁶⁰⁾ Zajímavé je, že kultura hrobů jámových v oblastech periferních měla trvání delší nežli na Donci. Příčiny třeba hledati ve vzdálenosti a izolovanosti v cizím prostředí. Ve stupni „Poltavka“ je zastoupen starší a mladší stupeň jámových hrobů a v inventáři můžeme sledovat čilé styky s kulturní oblastí severokavkazskou a také vlivy kultury, podobné hřebenové. Skupina jackovická vykazuje vývoj v keramice, podobný keramice hrobů katakombních.

⁶¹⁾ Gorodcov: Trudy XIII., str. 245—247; Trudy XII., str. 200; Trudy XIII., str. 228; — Jevarnickij: Trudy XIII., str. 108 a násl. — A. Dobrovolskij: Deščo pro znartaddja, jaki Gorodcov nazyvaje formočkamy; Antropologija 1927, Kyjiv 1928, str. 183.

od Černého moře do Černihovské gub. a na západ do Haliče a Rumunská. Rozšířena většinou v oblasti černozemě pravého břehu Dněpru, kdežto na levý břeh zasahují její nálezy jen velmi málo. Na sever od Kyjeva v oblasti lesostepní, přechází na levý břeh Dněpru a tvoří spolu s jižními částmi kyjevské oblasti (kde opět přestupuje na levý břeh) zvláštní skupinu barbarizované trypilské keramiky, snad pod vlivem keramiky hřebenové.⁶²⁾ Na jih od kyjevské gub. v dolním běhu Dněpru — podle dnešního stavu nálezů, kultura malované keramiky nedosahuje ani zdaleka oblasti pravého břehu Dněpru (viz mapa).

Hranice neolitických kultur na Ukrajině. — Frontières des cultures néolithiques en Ukraine.

Chvojka ji měl za eneolitickou, soudě podle nálezů kovových nástrojů, které jsou doloženy i badateli jinými.⁶³⁾

Všeobecně se soudí, že kurhany s okrovými pohřby zničily kulturu trypilskou.⁶⁴⁾

Ebert se domnívá, že okrové pohřby následují na Ukrajině až po

⁶²⁾ Kurinnyj: Monumentální pamiatky trypilskoj kultury, (Trypilská kultura na Ukrajině Tom. I., str. 67. — Ailio: l. c. str. 88—89. — Mychajlo Boltenko: Keramika z Usatova (Trypilská kult. I., str. 8 a násl. — Makarenko: Došlidy na Osterščyni (Zvidomlennia za 1925, str. 61 a násl.).

⁶³⁾ Danylevyč: l. c. str. 52; — Kozlovská: l. c. str. 143, 157. — Ailio: l. c. str. 99; — Ščerbakivskij: Malovana ker. na Poltavščyni, str. 8. — Někteří badatelé sledují malovanou keramiku trypilskou až k počátkům doby bronzové a také i dále, jini se snaží zařadit kulturu trypilskou do čistého neolitu, namítajíce, že kovové předměty nebyly nalezeny na místě, ale jen Chvojkou získány (viz Ščerbakivskij: l. c. — Čykalenko: Studie o vývoji neol. mal. ker. (Obzor preh. V.—VI. 1926—7, str. 21—33; — J. Gotje: Zeleznyj věk v vostočnoj Evropě 1930, str. 6).

⁶⁴⁾ Tallgren: La Pontide . . ., str. 23; — Ebert: l. c. str. 54; — Danylevyč: l. c. str. 66.

kultuře trypilské, protože ve střední Evropě keramika šňůrová následuje po keramice páskové. Tento názor *Ebertův* nemám však pro chronologii šňůrové keramiky v okrových hrobech na Ukrajině za rozhodující, protože pásková keramika je v podstatě něco jiného než trypilská a co platí pro střední Evropu, nemusí platit pro Evropu východní, kde poměry kulturní jsou docela odlišné. Názor *Ebertův* sdílejí i jiní čelní badatelé ve východoevropské prehistorii, tak na př. *Tallgren*, *Danylevyč* a t. d.⁶⁵⁾

Při tom opírají se badatelé o nálezy, při nichž okrové pohřby rušily vrstvu trypilskou. Tak je uváděn *Ebertem* a *Tallgrenem* případ z Chalepja, *Danylevyč* uvádí ještě *Kononču* a *Kozlovská* Sušivku.⁶⁶⁾

Pohřby tyto nejsou blíže popsány. Je jen uváděno: skrčená kostra barvená okrem a v jednom případě je uvedeno, že nalezena nádoba — též blíže nepopsaná.⁶⁷⁾ Víme, že okrové pohřby na Ukrajině trvají od neolitu přes celou dobu bronzovou až k době železné a dělí se na několik chronologických fází.⁶⁸⁾ Jelikož v uváděných okrových pohřbech, které rušily vrstvu trypilskou, nebylo milodarů nebo nejsou přesně zjištěné, je těžko usuzovati, která ze skupin kurhanů vlastně trypilskou vrstvu zničila. Není vůbec žádných důvodů, domnívatí se, že to musela být jejich nejstarší skupina (t. j. hroby jámové) — a tím tedy není naprosto dokázáno, že počátek kultury kurhanů s okrovými pohřby na pravém břehu Dněpru, je vázán teprve k zániku kultury trypilské.

Jackovická skupina šňůrové keramiky byla pravděpodobně cizím ostrovem uprostřed trypilské kultury a žila vlastním kulturním životem, stýkajíc se se svojí mateřskou oblastí snad přes jihových. část kyjevské gubernie do gub. jekatěrinoslavské (dnipro-petrovské). Ve skupině jackovické můžeme snad zjistiti i vlivy trypilské kultury ve vyskytnutí se sošky.⁶⁹⁾ Myslím také, že keramický inventář skupiny jackovické šňůrové keramiky vykazuje vlivy kultury trypilské, hlavně v profilování hrdla. —

Naskytá se nyní otázka, proč kultura trypilská se zarází v podstatě u pravého břehu Dněpru? Je na snadě důvod, že překážkou šíření tímto směrem bylo osídlení jiného lidu, při čemž by mohl přicházeti v úvahu jen lid hrobů jámových a katakombních s keramikou šňůrovou, řeknu s *Tallgrenem* „nomadisující pěstitelé dobytka“.⁷⁰⁾ Zajímavé je zjištění, že dvě kultury nomádská (polonomádská) (nejstarší dvě fáze okr. hrobů)

⁶⁵⁾ *Ebert*: l. c. 54.

⁶⁶⁾ *Danylevyč*: l. c. str. 61; — *Kozlovská*: Rozkopky 1916 v. bila sela Sušivky, Umanškoho pov. (Žapysky istor. i filolog. sekc. Ukr. Nauk. Tov. Kyjiv 1918); — *idem*: Točky tryp. kult. (Trypilska kult. I. 1926, str. 45—46).

⁶⁷⁾ *Chvojko*: Kamennyj věk . . . str. 41 (Chalepje).

⁶⁸⁾ Je zajímavé, že osídlení malované keramiky je neobyčejně řídké v místech jackovické skupiny. (*Danylevyč*: l. c. mapa II.).

⁶⁹⁾ Viz pozn. 54.

⁷⁰⁾ *Tallgren*: Euras. Sept. A. VI., str. 142.

a zemědělská byly v nějakém kulturním vztahu a že je možno na základě zjištěných fakt usuzovati na současnoust jámových a katakombních hrobů s kulturou trypilskou.

V jámových hrobech na Donci (ústřední oblast) vlivu trypilské kultury nemáme, o skupině jackovické zmínil jsem se výše.

Bezpečné vlivy trypilské kultury můžeme zjistiti až v mladší skupině okrových hrobů, t. j. katakombních a to oboustranně.

Již *Alio* upozornil, že hroby katakombní stojí v úzké souvislosti s kulturou trypilskou.⁷¹⁾

Tak na př. spatřuje silné vlivy kultury trypilské na hlavním tvaru keramiky katakombní — baňaté nádobe s vyšším hrdlem a znatelně vyvinutým dnem. Také v bohatém ornamentu keramiky katakombní (polokruhy, kruhy, spirály) spatřuje vlivy z doby rozkvětu slohu keramiky trypilské, ač ornament je proveden domácí technikou, hlavně šňúrou. (*Alio* myslí asi nejstarší rytou trypilskou keramikou?) —

Mohu však ukázat na další ovlivnění katakombní keramiky trypilskou:

1. Některé nádoby ve hrobech katakombních jsou malované barvou červenou a modrou.⁷²⁾ Červená barva je běžná v kultuře trypilské a též o modré barvě jsou zmínky.⁷³⁾

Lid pohřbívající v katakombách mohl převzítí jen od Trypilců princip malování.

2. V pohřbech katakombních vedle kostrového pohřbívání zjištěno bylo i spalování mrtvol.⁷⁴⁾ Spalovací ritus nebyl by dobře vysvětlitelný u polonomádského kmene bez cizích vlivů. Původ spalování u Katakombců můžeme hledati zase jen v kultuře trypilské, ve které spalování mrtvol je též dokázáno.

3. Ve hrobech katakombních byl zjištěn kanibalismus.⁷⁵⁾ V trypilské kultuře vyskytují se pohřby, které nutno vyloučiti z dokladů pro pohřby žárové. Případy, uvedené *Aliem* a *Kozlovskou*, kde mezi kostmi zvířecími byly také spálené kosti lidské,⁷⁶⁾ nevylučují kanibalism v kultuře trypilské, zvláště když jej známe velmi dobře z příbuzné skupiny malované keramiky

⁷¹⁾ *Alio*: l. c. str. 198.

⁷²⁾ Viz pozn. 23.

⁷³⁾ *S. Hamčenko*: Sposterežennia nad danymy dosl. tryp. kult. (Trypilska kult. . . I., str. 38); — *Rudyňskij*: Dosl. na Kamianeččyni (Zvidomlennia 1926, str. 128).

⁷⁴⁾ Kamenka, Verchnij Stepok (*Gorodcov* l. c.).

⁷⁵⁾ Kamenka (kurh. 15., pohř. 3; kur. 10, pohř. 6; Velika Kamyševacha, Stupky, Mečebělovo (*Gorodcov*).

⁷⁶⁾ *Kozlovška*: K. t. A. (T. k. I.), str. 143—4. — *Alio*: l. c. 89—90.

bulharské.⁷⁷⁾ Je možné, že kanibalismus s ostatními prvky kulturními byl převzat lidem katakombních pohřbů též od Trypilců.

4. V hrobech katakombních a to nejen na Ukrajině, ale na západě ve Zlaté jsou bezpečně zjištěné nálezy kostí a pohřbu koně. Mám za pravděpodobné, že lid katakombních pohřbů seznámil s koněm lid trypilské kultury, v jejímž inventáři se též kosti koně nacházejí. Zdá se vůbec, že lid okrových hrobů přivádí v této době do Evropy ochočeného koně.⁷⁸⁾

5. Drtidla na obilí, nalézající se v hrobech katakombních, nasvědčují tomu, že lid tento se zabýval zemědělstvím; nastala změna způsobu života (nomádského na usedlejší). Hlavní příčinou této změny byl styk a sousedství s kulturou trypilskou, kde drtidla na obilí jsou známa ve větším množství a od které lid hrobů katakombních se pravděpodobně zemědělství naučil.

6. Šňůrový ornament na trypilské keramice z Usatova ukazuje zase na vlivy šňůrové keramiky okrových pohřbů na kulturu malovanou.⁷⁹⁾

7. Na styky kultury katakombní s kulturou trypilskou ukazují konečně i bulavy, vyskytující se v obou kulturách.⁸⁰⁾

Vzhledem k dokladům, které jsem uvedl, můžeme mít za bezpečné, že kultura katakombních hrobů je současná s kulturou trypilskou. Zůstává ovšem otázkou, pokud z dokázaných vlivů lze usuzovati na zánik rolnické kultury trypilské.

Zajímavé je vyskytování se nádob malované keramiky v okrových hrobech.⁸¹⁾ Dle některých badatelů nádoby tyto náležejí mladšímu stupni malované keramiky.⁸²⁾

Všeobecně mezi badateli převládá domněnka, že část kultury okrových pohřbů se skrčenými kostrami, je v nějaké souvislosti ke kultuře trypilské.⁸³⁾

Všimneme-li si geografické rozlohy těchto kurhanů, vidíme, že jsou

⁷⁷⁾ *Popov*: Bělakovskoto plato, pešteri i doistoričeski selišta. Materijali za archeologičeska karta na Balgarija III., Sofia 1925, str. 15, 24 a 42. — *Neustupný* (referát Pam. Arch. XXXV. 1—2, a *Obzor preh. V.-VI.* — *Mikov*: Selištna mogila pri s. Balbunar. Izvěstija na Balg. Arch. Inst. IV. 1926-7, str. 251 a násl.; — *Drončilov*: Predistoričeski čerepi at Balgarija. Izvěstija na Balg. Arch. Inst. II. 1923-4, str. 187.

⁷⁸⁾ Viz pozn. 27. — *S. Magura*: Pytannia pobutu... (Trypilska kult. na Ukr. I., str. 102—105, také práce jiné v tom sborníku). — *Zurovski*: Neue Ergebnisse der neol. Forschung im südwestpoln. Lössgebiet (Präh. Z. XXI., 1930. Abb. 13).

⁷⁹⁾ *Hamčenko*: Spozrežennia. — (Trypilska kultura na U. I. str. 38 a obr.) — *Ebert* vyslovil domněnku, že ker. katakombní je v souvislosti s mal. ker. sedmihradskou a podobný je jí typ ker. lublaňských blat (Reallexikon XIII. str. 51).

⁸⁰⁾ *Kozlovská*: l. c. str. 142; — *Gorodcov*: Trudy XII., Tabl. VI., obr. 3. — Reallexikon XIII., tabl. 24A, obr. e.

⁸¹⁾ Jsou to kurhany: u Vasylkova, Kolodystého, Serezlijevky, Parkany, Sabalat, Slobidka Romanivka a Thyrspole. (*Danylevyč* l. c. 62. — *D. Ščerbakivskyj*: Trudy XIII. (Materialy), str. 104. — *Kurinnj*: (Chronika č. 2.), str. 24.

⁸²⁾ *V. Ščerbakivskyj*: Tilopalni točky... (Trypilska kult. na Ukr. I., str. 136).

⁸³⁾ Poznámka 81.

většinou rozložené těsně podél pravého břehu Dněpru. Dále na západ, řekněme hlouběji v zázemí kultury malované, prozatím podobných nálezů není.

Pomalované nádoby mladšího stupně trypilské kultury dávané do hrobů nomádů nasvědčovaly by o kulturních stycích, které zasahovaly až do nomádského rituálu pohřebního. Jde zde asi o vlivy, způsobené pronikáním (polo)nomádů z levého na pravý břeh Dněpru a zatlačováním Trypilců. Nomádi při pochodu keramiky s sebou pravděpodobně nebrali a tak do hrobů byla dána snad nádoba cizího národa, aby rituál pohřební byl vyplněn; je jisté, že krása malovaných nádob zaujala i nomády. Není ostatně zcela vyloučeno, že z části náležejí tyto hroby lidu kultury trypilské.^{83 a)}

Kterí to byli nájezdníci, které kulturní skupiny kurhanů s okrovými pohřby, je těžko dnes říci. Dokud nebudou učiněny nálezy jistější, všechny závěry budou předčasné. Je možné se domnívat, že nájezdy začínaly se v tu dobu, kdy lid trypilské kultury ztrácel tu životní a výbojnou sílu, kterou měl ze začátku při obsazování oblasti pravého břehu Dněpru.

Je zde zajímavý problém poměru dvou národů, sídlících vedle sebe, odlišných však způsobem života: stepních polonomádů z levého břehu Dněpru a obyvatelstva kultury trypilské malované keramiky, rolníků, nadaňých zcela odlišným hlubokým cítěním uměleckým a náboženským.

Nositelé malované keramiky jistě byli ze začátku při zabírání oblasti pravého břehu Dněpru⁸⁴⁾ dosti silní, a organisovaní, aby odolali útočným nomádům z levého břehu, kteří přece však na pravý břeh pronikli, jak dokládají mohyly v Jackovici.⁸⁵⁾

Nejobtížnější otázkou je stanovení absolutní chronologie okrových pohřbů na Ukrajině. Předem podotýkám, že někteří badatelé pomocí bezpečných orientálních analogií došli při stanovení absolutní chronologie k závěrům, které se značně blíží výsledkům mého stanovení chronologie relativní jámových a katakombních hrobů.

Tallgren v několika svých pracích pokusil se řešiti otázku absolutní chronologie pomocí velkých kurhanů kubánských s hojným kovovým inventářem.⁸⁶⁾ Svě datování zakládá na dýce z Majkopu, kterou Hubert Schmidt srovnává s nálezem z Knossu a Mochlu.⁸⁷⁾

^{83 a)} Kurinnyj: Chronika II 1930, str. 29—30.

⁸⁴⁾ Mám na mysli zatlačování obyvatelstva dun a neol. stanic. Snad tomu obyvatelstvu náležejí i kurhany se skrčenými pohřby bez milodarů, (viz Danylevč 1. c. 55—56 a mapa III.) rozšířené hlavně těsně u pravého břehu Dněpru.

⁸⁵⁾ Mohlo se to státi snad na začátku vývoje keramiky katakombní.

⁸⁶⁾ Viz pozn. 1. K tomu Finkst. Mus. 1924. str. 29—30. — SMYA 25:2, str. 210—216.

⁸⁷⁾ Tallgren: Zur frühen Metallkultur..., str. 71; — A. V. Schmidt považuje datování „nožů“ z Mochlu za nejisté. (E. S. A. IV., str. 18).

Majkop datuje *Tallgren* k r. 1700 př. Kr. a kultury s okrovými pohřby zaujímají podle něho dobu od 2000—1200 př. Kr. — tím spadají *Tallgrenovy* i katakombní hroby na začátek 2. tisíciletí.⁸⁸⁾

Tallgren uznává, že stanovití horní hranici kurhanů s okrovými pohřby je velmi nesnadné a že z části hroby okrové mohou být starší než doba měděná a bronzová, ke které však podle něho větší část přece jen náleží.⁸⁹⁾

Na nízké *Tallgrenovo* datování hrobů kubánských upozornil *Niederle* a *Ebert* zdůraznil, že jejich horní hranice nutno posunouti výše a kulturu velkých kubánských kurhanů klade do r. 2200 př. Kr.⁹⁰⁾

Tyto hroby kubánské řadí *Rostovcev* do přechodní doby mezi neolitem a dobou měděnou, odmítaje trojské paralely, jichž používá *Tallgren*; shledává spíše paralely v Mezopotamii a dovolává se výkopů *Woolleových*.⁹¹⁾ *Childe* zase upozornil, že původ celé řady sekeromlatů — tak rozšířených v okrových pohřbech na Ukrajině a na Kubáni, by snad bylo hledati v Mezopotamii, kde sekeromlaty se spuštěným ostrím byly v užívání již od počátku III. tisíciletí a kde kov je znám již ve IV. tisíciletí.⁹²⁾

Nejnověji zabývá se absolutním datováním kubánských kurhanů A. V. *Schmidt*.⁹³⁾ Nálezy z kurhanu v Carské datuje na hranici IV. tisíciletí, srovnává je s inventářem nejstaršího pohřebiště v Ur. Že nejstarší kultura Kubáně náleží 3. tisíciletí, jsou mu důkazem dýky a sekeromlaty z hrobů v Assur, datované 2300 př. Kr. Tyto dýky a sekeromlaty jsou vyvinutější než z Carské a Majkopu.

Typ „Konstantinovskaja“, — který jeví příbuznost s inventářem hrobů katakombních — datuje dýka analogická nálezům cyperským (Early Cycladic III. 2400—2100), *Schmidt* datuje tuto skupinu kulturní do let 2300—1600 př. Kr. (jeho t. zv. střední kubánská doba).

⁸⁸⁾ V práci „La Pontide“... *Tallgrenovy* názory na absolutní chronologii nejsou vždy zcela přesné. Na str. 38, nejstarší jeho skupina shoduje se s předešlým datováním, na str. 92, do nejstarší skupiny (2000—1600 př. Kr.) řadí kamenné sekeromlaty, kulaté amfory (rondes) a nádoby s dnem okrouhlým (circulaire) z velkých kurhanů kubánských, z *Fatianova*, *šňurovou* ker. dněperskou, *Jackovici* a nejstarší hroby katakombní. Do druhé skupiny (1700—1400, Troja III.-VI.) řadí hroby jámové a katakombní. Tento stupeň odpovídá mykénskému a období dánských dýk. V synchronistické tabulce na str. 142, hroby katakombní řadí mezi 2000—1700 a Majkop do 1800—1500 před Kr.

⁸⁹⁾ *Tallgren*: La Pontide... str. 14. — *Ebert*: l. c. str. 50.

⁹⁰⁾ *Niederle*: Obzor prehistorický 1926—27, str. 125. — *Ebert* l. c. str. 54—5. — Upozorňuji též, jak *Tallgren* nesprávně zařadil měděnou sekeru z Lužce (Hodonín) na Moravě mezi 1500—1200 př. Kr. (La Pontide... str. 132—3, obr. 7), *Schránil* ji řadí do eneolitické šňurové ker. (Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens str. 79).

⁹¹⁾ *Rostovcev*: L'âge du cuivre dans le Caucase septentrional (Revue archeolog. 1920) — srovn. též jeho datování Majkopu (The Iranians and Greeks... *Stocký*: Obzor prehistorický 1926—7 str. 90 (referát).

⁹²⁾ *Childe*: The Stone battle-axes from Troy (Man 1924 str. 68) — *idem*: The Dawn... *Stocký*: Obzor preh. str. 90.

Tallgren k důkazům *A. V. Schmidta* podotýká, že staroorientální paralely „sind schlagend und zutreffend“, myslí však, že nebude přece možno udržeti datum III. tisíciletí pro kubáňské hroby.⁹⁴⁾ Drží se proto svého dřívějšího stanoviska, že vývoj celé skupiny kubáňské spadá do II. tisíciletí a že inventář kurhanu majkopského náleží době středně minojské okolo 1700 př. Kr. (M. M. III.).

Absolutní datování *A. V. Schmidta* odpovídá prozatím nejlépe mému datování relativnímu, které jsem založil na stycích hrobů katakombních s kulturou trypilskou.

Když srovnáme absolutní datování hrobů kubáňských a katakombních *Rostovcevo*, *Childovo* a *Schmidtovo* s názory různých badatelů o absolutní chronologii kultury keramiky malované na Ukrajině, přesvědčíme se, že sobě neodporuje, naopak ukazuje více méně data shodná (pro III. tisíciletí), a tím také současnost kultury nejstarších hrobů okrových (jámové a katakombní) s kulturou malovanou je jistá, jak jsem ostatně ukázal na vzájemných vlivech kulturních.⁹⁵⁾

Inventář hrobů jámových (na Donci) byl zjištěn jako typologicky starší inventáře hrobů katakombních. Absolutní (prozatímní) datování hrobů katakombních ukazuje, že inventář hrobů jámových spadá nejpravděpodobněji před 2300 př. Kr. Část skupiny hrobů jámových, jackovických, můžeme na základě analogického inventáře k hrobům katakombním (kladívkovitá jehlice, hrdla nádob, snad také sekeromlaty) považovati za současnou s nejstarší fází hrobů katakombních.

Chronologie okrových hrobů na Ukrajině a hlavně na Kubáni je pracemi *Rostovcevo*, *Childovo* a *A. V. Schmidto* uvedena na správné koleje. Pro datování musíme hledat analogie ve starých kulturách Orientu — jak správně podotkl již *Tallgren*, a neohlížet se, zda to odpovídá ustáleným názorům chronologickým v západní Evropě. Jen z Orientu přicházely vlivy kulturní do oblasti severně Kavkazu a z ní čerpaly kultury nomádské na Ukrajině (v našem případě kultura okrových pohřbů).

Znalost kovu ve čtvrtém tisíciletí v Mezopotamii nezůstala bez ozvěny na oblasti sousední a zvláště kavkazskou. Gudea, patesi z Lagaše, (2400

⁹³⁾ *A. V. Schmidt*: I. c. — *Borkovskij*: Pam. Arch. XXXVI, 308 (referát).

⁹⁴⁾ *Tallgren*: Zu der nordkaukas. Bzt. (E. S. A. VI. str. 144. — *Tallgren* souhlasí že „absolutní chronologie bude asi stanovena v kombinaci s kulturami „Orientu“, (Zur Chronologie der osteurop. Bzt., Md. A. G. Wien LXI. Bd. 1931 str. 94).

⁹⁵⁾ *Chvojko*: Načalo zemledelja (Trudy XIII: 1 str. 1—8. — *Stern*: Reallexikon XIII. str. 36; — *Kozłowski*: Młodsza epoka... VII. rozd. — *Menghin*: Die ethnische Stellung... (Jubilejnyj zbirnyk na počesť akad. *M. Hruševského*, Kyjiv 1928); — *Childe*: East Relations of the Dimini Culture, (The Journal of Hell. Stud. XLH. 1922 str. 254—75; — *idem*: The Dawn of... — *Ebert* I. c. 54; — *V. Ščerbakivskij* I. c. str. 128.—36.

př. Kr.) zapsal, odkud přivážel materiál na stavbu svatyně.⁹⁶⁾ Oblast ta je velická od Elamu do středozemního moře, od perského zálivu do hor Taurus. Taktéž vlivy mezopotámské v Asterabadu jsou ukázkou, že styky kulturní s oblastí kavkazskou byly prastaré a že kov musel býti znám zde snad již na hranici IV. tisíciletí. Tvary kamenných sekeromlatů v Podkavkazí a na Ukrajině ukazují svým zpracováním na vzorné napodobení kovových předloh. (Technika šňůrová jak na keramice a na kovových ozdobách, tak i na kamenných sekeromlatech ukazuje na staré domácí tradice neolitické.)

Shrneme-li dosud řečené, přijdeme k následujícím výsledkům: Jámové a katakombní hroby není možno považovat za současné. Typologický vývoj nádob, rozdílnost nástrojů a kovových předmětů, vyspělejší způsob života a vyšší civilizační úroveň, ukazuje, že obě skupiny vykazují vývojové rozdíly. K tomu ještě hroby katakombní na Donci svědčí o svém původu (hlavně v keramice) od hrobů jámových a kulturní jejich vývoj v předmětech kovových je těsně vázán příbuzenskými vztahy s hroby kubáňskými, ve kterých můžeme spatřovati totéž obyvatelstvo. Obyvatelstvo je pravděpodobně v jádře autochtonní: staré neolitické lidstvo, do kterého v době hrobů katakombních přichází nepatrný počet cizího lidu, nesoucí nový rituál pohřební.

Příbuznost okrových pohřbů na Ukrajině s pohřby na Kubáni a styky s kulturou trypilskou ukazují, že je nutno posunouti jejich datování v nejstarší fázi (t. j. hroby jámové) hluboko do III. tisíciletí př. Kr. Tím se šňůrové keramice na Ukrajině dostává vyššího stáří a důležitějšího postavení v neolitu východní Evropy.⁹⁷⁾

Za různá sdělení a pokyny a pomoc při korektuře děkuji *Dr. J. Neustupnému* a *Dr. O. Kandybovi* (Praha, Národní museum).

⁹⁶⁾ *L. Woolley: Vor 5000 Jahren, Ausgrabungen von Ur (Chaldäa). Geschichte u. Leben der Sumerer, 7. Auflage, Stuttgart str. 55.*

⁹⁷⁾ Snažil jsem se poctivě, aby moje práce byla malým příspěvkem k nejstaršímu období pravěku Ukrajiny, která má zajisté větší význam v prehistorii Evropy, než se dosud myslí.

Nemohl jsem se ovšem vyvarovati obtíží, které se naskytají dodnes všem, kdož pracují ve východoevropské prehistorii.

Podkladem k této práci byla mi část doktorské dissertace „Východní oblast kulturní a otázka šňůrové keramiky“, kterou jsem pracoval v letech 1926—8 v pravěkém oddělení Archeologického ústavu Karlovy university v Praze.

POZNAMKY K OBRÁZKŮM.

- Obr. 1., 2., 3., 4. Schematické profily nádob z neol. stanice Fedorovskaja, (*Foss M. E.*, Trudy Sekcijsi archeologii IV. Moskva 1928, str. 514 obr. 50., 49., 47., 46.).
- Obr. 5. Nejstarší neol. ker. středního Ruska (Volosovo). *Ailio*: Fragen d. russ. Stzt. str. 26., obr. 6. (1/4).
- Obr. 6. Neol. ker. stř. Ruska (Balachna); *Ailio*: l. c. str. 30., obr. 8. (1/6).
- Obr. 7. Jámový hrob, Kovalevka (Izjum) Kurh. 4, pohřeb 3. (Trudy XII. tabl., l. obr. 2.).
- Obr. 8., 9., 10., 11., 12. Inventář jámových hrobů na Donci. (Keramika, pazourkový hrot, měď. šídlo). (Trudy XII. Tabl. III., Tabl. II., obr. 1., 4.).
- Obr. 13., 19. Stupeň „Poltavka“ (*Rau*: Neue Funde des Wolgadeutschen Gebiets; E. S. A. IV. str. 49., obr. 10. (1/3). (Nádoba má být o něco širší). — Reallexikon d. V. XIII. Tabl. 24b, obr. a.
- Obr. 14. Nádoba z kurhanu z Serogy (*Tallgren*, La Pontide préscytique... str. 53., obr. 7. (1/3).
- Obr. 15. Nádoba z Keleberdu, okr. Zolotonoša, poltavská gub. (*Collection Charenko* I. 1899. Tabl. V., obr. 10.).
- Obr. 16., 17., 18. Keramika jámových hrobů jackovických. (*Majewski*: O charakterze starszych kurhanów gr. jackowickiej Swiatowit VI., 1905, str. 55—6, obr. 46., 48., 49.).
- Obr. 20., 21. Ker. hrobů katakombních (*Ailio* Fragen d. russ. Stzt., str. 102, obr. 32, a, b.
- Obr. 22. Jámový hrob, rušený hrob. katakombním. (Chutor Spakovka (Izjum) kurh. 1, pohřeb 4—5). Trudy XII., 1, str. 309, obr. 44.; (Tečky a čára „a, b“, jsou mnou nakresleny).
- Obr. 23. Katakombní hrob (profil) Kovalevka (Izjum) kurh. 9, pohřeb 5; Trudy XII., str. 317.
- Obr. 26—27. Katakombní ker. z Donce (*Tallgren*: Etudes sur le Caucase du Nord; E. S. A. IV. str. 24., obr. 27 b. — *Gorodcov* Trudy XII., Tabl. VIII., obr. 9.
- Obr. 28. Nádoba z katakombního hrobu, vesnice Svatova Lučka, okr. Kupjansk, Charkovská gubern. Kurhan 8. (Dle fotogr. zmenšeno o 1/2). *Trefilov*: Trudy XII., str. 135.
- Obr. 24., 25., 29. Nástroje hrobů katakombních. (*Gorodcov*: Trudy XII., Tabl. VIII., obr. 4., 8.; Tabl. VII. obr. 5., 7. (Dle fotogr. *Gorodcova* zmenšeno o 1/2).
- Obr. 30.—31. Katakombní hroby kult. zlocké. (*Antoniewicz*: Niederlův Sborník str. 254, obr. 10. (Nowy Daromin); — *Zurowski*: Wiadomości arch. VIII., str. 95, obr. 4a, (Książnice Wielka pow. Pińczów).

La céramique cordée en Ukraïne.

Par Dr. IVAN BORKOVSKYJ.

Au cours des années 1901 et 1903, V. A. Gorodcov a examiné dans les districts d'Izjum et de Bachmut (gouvernement de Charkov) une série de kourganes contenant des squelettes accroupis saupoudrés d'ocre. Les résultats de ces recherches ont été publiés dans les „Trudy XII—XIII Archeologičeskogo Sjezda“. Ils constituent une des plus grandes recherches concernant une période importante dans la préhistoire de l'Ukraïne.

D'après la stratigraphie et la typologie du mobilier, Gorodcov a divisé ces sépultures en 4—5 degrés chronologiques:

1. tombeaux à fosses,
2. tombeaux à catacombes,
3. tombeaux à charpentes,
4. tombeaux à cistes,
5. tombeaux dans le kourgane même.

Pour notre question, une importance spéciale s'attache aux deux stades les plus anciens du développement, à savoir: les tombeaux à fosses et les tombeaux à catacombes.

Dans le premier groupe (tombeaux à fosses) la majorité des corps gisent accroupis et placés sur le côté droit, moins sur le côté gauche (femmes et enfants) et orientés vers l'orient; ils sont saupoudrés de cendres, de chaux et d'ocre. Les récipients, de formes pansues et à fond ovale, sont ornés de l'impression d'une corde. L'outillage est exclusivement de pierre et d'os; on n'a rencontré du métal que dans une des tombes (deux alènes de cuivre). Dans une des tombes se trouvaient des os de mouton.

L'aire d'extension de ces tombeaux et surtout de la céramique qui les caractérise n'est pas délimitée au gouvernement de Charkov; nous la rencontrons sur les bords de la Mer Noire et dans les gouvernements de Jékaterinoslav, de Kiev, de Poltava et de Saratov. Sur un territoire ainsi étendu — probablement par suite d'une évolution différente et sous les influences exercées par l'environnement — le mobilier funéraire s'est différencié, bien que la céramique soit restée en somme la même, à formes ovales et pansues, et pour la plupart des pièces avec un fond arrondi (Jackovica, „degré de Poltavka“).

Le second groupe (tombeaux à catacombes) se distinguent notamment par un changement des rites funéraires. Dans la fosse tombale primitive, il a été pratiqué dans une des parois une ouverture (la plupart du temps de forme arrondie) où le mort était déposé. Les corps sont accroupis et placés sur le côté droit (rarement sur le gauche); l'orientation n'est pas si exactement

observée que dans les tombeaux à fosses, mais la majorité des squelettes gisent la tête tournée vers le sud ou l'ouest, moins souvent vers l'est et le visage regardant toujours l'entrée de la catacombe. Le mort était saupoudré de chaux et d'ocre (surtout le crâne). On rencontre aussi des sépultures à squelettes en masse; on a même trouvé des sépultures à incinération et constaté aussi de l'anthropophagie. Le mobilier funéraire est riche en objets de métal; mais on y voit encore en abondance des outils de pierre. La céramique présente des formes plus évoluées (fond plat et col plus élevé) et toute la surface du récipient est décoré d'empreintes de corde, de peigne et de lignes gravées groupées en spirales, cercles et autres motifs ornementaux. Les ornements étaient aussi parfois peints de couleur rouge et bleue. Dans ce groupe de tombeaux, on trouva davantage d'ossements d'animaux domestiques (moutons, vaches, chevaux). L'aire d'extension des tombeaux à catacombes n'est pas non plus limitée au gouvernement de Charkov; ce genre de tombeaux est répandu sur le Don (Rostov), sur les bords de la Mer Noire jusqu'à Odessa et dans le gouv. d'Jékaterinoslav; il atteint au nord à peu près jusqu'au gouv. d'Jaroslav et, à l'ouest, au de-là de Kiev, il pénètre jusqu'au groupe de la céramique cordée à Zlota. La céramique des tombeaux à catacombes s'est développée de celle des tombeaux à fosses probablement en partie sous l'influence de courants culturels venus du Kouban; les kourganes à sépultures ocrées sont étroitement apparentées à la région du Kouban.

Les stations des tombeaux à fosses et à catacombes n'ont pas jusqu'à présent été trouvées. Je suis d'accord avec *Tallgren* qui croit que vraisemblablement les stations de ces gens étaient en partie sur des dunes. Déjà *Gorodcov* avait vu une tradition de l'époque néolithique dans les fonds ovales de la céramique des tombeaux à fosse et a attiré l'attention sur un caractère analogue de la céramique des dunes.

Jusqu'à présent nous savons très peu de choses sur les dunes et les stations néolithiques. *Ebert*, dans son travail intitulé „Südrussland im Altertum“ 1921, n'en souffle mot. *Tallgren* remarque, dans son travail intitulé „La Pontide préscythique après l'introduction des métaux“ (Helsinki 1926) que la solution de la question des dunes aura une grande importance scientifique. Seul, *Ailio* s'est occupé des dunes en Ukraine et a traité en partie ces matériaux par la méthode typologique (Fragen der russischen Steinzeit, Helsingfors 1922).

En s'appuyant sur l'analyse de l'ornementation de la céramique des dunes — la stratigraphie manque encore — *Ailio* pense que l'ornement cordé est le plus ancien (Wickelschnurornament, Schaurkammornament). Il en fait découler typologiquement l'ornement fait avec un peigne, qui constitue un caractère fondamental de la céramique néolithique pectinée de

l'Europe orientale. De même, la typologie des formes céramiques (développement des bords) lui prouve que la céramique cordée des dunes est plus ancienne que la céramique pectinée.

Les conclusions d'*Ailio* pour la Finlande sont aujourd'hui confirmées aussi par la stratigraphie.

Les stations sur les dunes sont généralement considérées comme néolithiques et même mésolithiques; toutefois une partie des dunes a été occupée également à l'âge du bronze et du fer. La céramique qu'on y trouve (époque néolithique) est en forme de chaudron à fond ovale et l'on en connaît de provenance aussi bien de la Russie centrale que de l'Ukraine. L'ornement cordé quelle qu'en soit la technique est très ancien; il est originaire et autochtone de l'Europe orientale.

La division chronologique des kourganes à sépultures ocrées de tous les groupes faite par *Gorodcov* a été acceptée par *Ebert*, *Ailio* et *Menghin*; mais *Tallgren* ne considère pas comme faisant autorité — pour la division chronologique — la forme des tombeaux, ni leur position dans les kourganes, mais il est d'avis que la fosse et la catacombe ont été employées simultanément. Les matériaux provenant des deux espèces de tombeaux montrent que l'opinion de *Tallgren* mérite d'être discutée. *Gorodcov* a placé les tombeaux à fosses à l'âge du bronze — tandis qu'au début il pensait au néolithique: il y a été amené par deux alènes de métal trouvées dans l'une d'entre elles. *Gorodcov* croit que le métal était encore très précieux et c'est pourquoi on ne le mettait pas avec les morts dans la tombe. Cette conclusion de *Gorodcov* est surprenante, si nous considérons que les peuplades des tombeaux à fosses bâtissaient de vastes tumuli bien aménagés, et que le respect des morts était chez elles bien développé. Il est certain que dans ce cas la valeur de l'objet en métal n'aurait pas été décisive, mais que probablement il n'y avait pas encore de métaux. Il est possible que la tombe contenant les alènes de métal appartienne à une phase plus récente du groupe des tombeaux à fosses.

Tallgren date toutes les tombeaux à fosses et à catacombes de l'âge du bronze. A mon avis, les tombeaux à fosses appartiennent au Néolithique, peut-être avec les marques d'influences insignifiantes de l'époque du cuivre (sauf une partie du groupe de *Jackovica* et une partie du degré de „*Poltavka*“). Ce qui corrobore ce classement dans le Néolithique, c'est surtout la céramique à fonds arrondis et ovales, qui, en Europe orientale et partout ailleurs, porte un cachet de primitivité et de haute antiquité. Au point de vue du développement, la céramique des tombeaux à catacombes est plus jeune que celle des tombeaux à fosses, mais elle n'est pas aussi récente que le pense *Tallgren*. Elle n'appartient pas encore à la pleine époque du bronze, mais elle est déjà développée dans l'Énéolithique et les modifications appor-

tées à la construction des tombeaux indiquent peut-être l'arrivée d'une population étrangère. Que les tombeaux à catacombes soient plus jeunes que ceux à fosses, c'est ce que prouve le fait que ces derniers ont été généralement altérés par les premiers. Ce qui le montre encore, ce sont les objets de métal, comme pointes de lances, boucles d'oreilles d'argent et de cuivre à bouts élargis, que l'on trouve aussi dans les tombeaux à fosses plus récents à Jackovica et du „degré de Poltavka“ sur la Volga. Les pointes de lances ont leur analogie dans les kourganes décrites par A. V. Schmidt et les boucles d'oreilles se rencontrent en grand nombre dans le Bas-Caucase et en Mésopotamie dans les vieux tombeaux royaux d'Ur (IV millénaire).

En comparant le mobilier des tombeaux à fosses et à catacombes, nous pouvons supputer la manière de vivre des gens de ces deux groupes cultures. Les peuplades des tombeaux à fosses s'occupaient de chasse, de pêche et d'élevage des moutons; cela est prouvé par les dons funéraires trouvés dans les tombeaux: pointes de flèche en silex, harpons en os, céramique à fond rond et, rarement, os de mouton. Elles en étaient au stade de la cueillette et menaient une vie nomade. Pour les peuplades des tombeaux à catacombes, nous pouvons observer une vie plus stable; elles en étaient probablement arrivées au stade de l'agriculture. Les gens de catacombes on peut-être été les premiers mineurs(?), d'après Gorodcov, dans le bassin du Donetz et ils élevaient des grandes quantités de bétail, ce qui se trahit également dans une plus grande mesure par les dons funéraires. On y trouve surtout des outils de pierre et de métal, des broyeurs pour les céréales et une grande quantité d'os d'animaux. Les peuplades des tombeaux à catacombes avaient été contraintes à la vie sédentaire par le voisinage des gens de la culture de Trypillé, dont elles apprirent probablement l'agriculture et aux quels elles empruntèrent des motifs d'ornement (cercles, spirales) — comme l'a fait remarquer Ailio — de même que la peinture des récipients. Ce voisinage exerça aussi une influence sur le changement du rite funéraire: elles empruntèrent aux gens de la culture de Trypillé l'incinération des morts. On trouve en effet ce rite dans cette culture. La coutume de l'incinération chez les gens de catacombe prouve elle-même le caractère sédentaire de leur vie, car on s'expliquerait difficilement cette habitude chez une population nomade. Les gens des catacombes ont probablement emprunté aussi le cannibalisme (peut-être rituel) à la culture de Trypillé en Ukraine, eù il a été constaté (nous le connaissons particulièrement bien dans la culture de la céramique peinte bulgare). Le broyeur pour les céréales témoigne chez les gens des catacombes de leur façon de vivre (on en trouve en grand nombre dans la culture de Trypillé). D'autre part, ces derniers ont probablement emprunté aux gens des catacombes l'ornement cordé pour la décoration de la céramique (Usatovo) et dans l'inventaire des armes en pierre de la culture

de Trypillé on voit des massues du pierre que l'on retrouve chez les gens des catacombes et qui leur ont été empruntées. De plus, je considère comme probable que les peuplades des sépultures à catacombes ont donné le cheval aux porteurs de la culture de Trypillé. Chez les uns comme chez les autres on a trouvé des os de cheval. De même, dans la culture de la céramique cordée à Zlota, on a rencontré une sépulture de cheval. Il semble, en général, que les gens des sépultures ocrées aient amené à cette époque en Europe le cheval domestiqué.

L'opinion qui domine chez les investigateurs, c'est que la culture des kourganes à sépultures ocrées aurait anéanti celle de Trypillé; ils en voient le témoignage dans les couches de Trypillé qui ont été allérées par les tombeaux ocrés (Chalepje, Sušktivka etc.). Les dons funéraires de ces tombeaux n'ont pas été décrits; aussi est-il difficile de dire quel est le groupe des kourganes à sépultures ocrées qui, à proprement parler, mis le désordre dans les couches de Trypillé.

En ce qui touche les récipients de céramique peinte que l'on trouve dans les kourganes à sépultures ocrées, il semble vraisemblable que les nomades n'aient pas transporté avec eux de la céramique dans leurs déplacements et expéditions et qu'ils accomplissaient un rite en mettant dans leurs tombeaux de la céramique appartenante à une peuplade étrangère. On ne peut cependant exclure que ces tombeaux en partie appartiennent à la culture de Trypillé. Ces tombeaux sont pour la plupart dispersés le long de la rive droite du Dniéper. Ce qui vient d'être dit nous présente l'intéressant problème de deux peuples établis l'un à côté de l'autre, mais menant un genre de vie différent: les gens de la steppe à demi-nomade sur la rive gauche du Dniéper et, ceux de la culture de Trypillé, agriculteurs doués de sentiments artistiques et religieux tout différents qui étaient assez forts pour résister longtemps aux attaques des nomades et des demi-nomades.

Une question difficile est celle d'établir la chronologie absolue des kourganes à sépultures ocrées en Ukraine. Il existe deux tendances dominantes, dont l'une, représentée par *Tallgren*, place le développement des kourganes à sépultures ocrées dans le deuxième millénaire avant l'ère chrétienne, au moyen des grandes kourganes du Kouban; la seconde, que défendent *Rostovcev*, *Ebert*, *Childe* et *A. V. Schmidt*, en s'appuyant sur de sérieuses analogies, daterait certains de ces tombeaux plutôt du commencement du troisième millénaire av. J. Ch. Pour le moment, il est bien difficile de fixer la limite chronologique supérieure pour les kourganes à sépultures ocrées.

Ebert et *Niederle* ont attiré l'attention sur la date trop basse assumée par *Tallgren*. Plus récemment *A. V. Schmidt* (*Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IV, 1929) s'est occupé de fixer la date des kourganes à sépultures

ocrées de Konstantinovskaja (Kouban). Le mobilier de ces dernières ressemble à celui des tombeaux à catacombes. Après avoir comparé quelques-unes des grandes kourganes de Kouban avec le mobilier du plus ancien champ de sépulture d'Ur — comme l'avait déjà fait *Rostovcev* — il les place au tournant du IVe millénaire. Le type „Konstantinovskaja“, qui présente une certaine parenté avec le mobilier des tombeaux à catacombes du Kouban, il le place (par comparaison avec les découvertes de Chypre (Cycl. A. III), entre 2300 et 1600 avant l'ère chrétienne (période moyenne du Kouban). *Tallgren* n'est pas d'accord avec *A. V. Schmidt* et continue de défendre son opinion. Si nous comparons les opinions des investigateurs sur la chronologie de la culture de Trypillé avec la date indiquée par *Schmidt* pour le type „Konstantinovskaja“ (et par là aussi avec les tombeaux à catacombes), nous voyons très clairement que la culture des tombeaux à catacombes est contemporaine de la culture de Trypillé. J'ai déjà fait remarquer ci-dessus les influences culturelles réciproques et les relations de ces deux cultures voisines.

Le mobilier des tombeaux à fosses sur le Donetz a été trouvé, au point de vue typologique, plus ancien que celui des tombeaux à catacombes. La date attribuée à ces derniers (2300 av. J. Ch. est jusqu'à présent la limite chronologique la plus haute) montre que le mobilier des tombeaux à fosses peuvent se placer avec le plus de vraisemblance avant 2300 av. J. Ch. Une partie du groupe des tombeaux à fosse de „Jackovica“ et une partie de celui de „Poltavka“ peuvent être considérées, d'après le mobilier, comme contemporaines de la place la plus ancienne des tombeaux à catacombes. Par là, nous en arrivons aux résultats suivants: les tombeaux à fosses et à catacombes sur le Donetz ne peuvent être regardés comme contemporains. La différence dans le mobilier funéraire, le mode de vie plus avancé et le degré de civilisation plus élevé montrent que les deux groupes présentent des différences de développement. Les gens des tombeaux à fosses sont dans le fond la vieille population néolithique autochtone, à laquelle s'est mêlé, à l'époque des tombeaux à catacombes, un nombre insignifiant d'étrangers, qui apportaient un nouveau rite funéraire.

En plaçant plus haut dans le IIIe millénaire la phase la plus ancienne des kourganes à sépultures ocrées — tombeaux à fosses et céramique ornée avec la corde — la céramique cordée en Ukraïne prend une position plus importante dans le Néolithique de l'Europe Orientale.